

ÖZ

1908 yılında ilan edilen İkinci Meşrutiyet ile başlayan Osmanlı Devleti’nin son dönemine damga vuran özgürlük ve reform talepleri Osmanlı kadın hareketine olumlu katkı yaparak bu alandaki gelişmeleri hızlandırdı. Bu dönemin bir diğer öne çıkan gelişmesi, Balkan Savaşları (1912-1913), Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve ardından gelen İstiklâl Harbi (1919-1922) ile on yıllık savaşlar dizisidir. Savaş koşulları altında kadınların toplumsal hayattaki rolleri arttığından kadın hareketi de güç kazandı.

Almanya, özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı Devleti’ne yönelik nüfuz politikasını daha sistemli hale getirdi. Şansölye Otto von Bismarck’ın görev süresinin sonlarına doğru başlatılan girişimler 1888 yılından itibaren, II. Wilhelm’in Alman tahtına çıkmasıyla daha kapsamlı bir hal aldı. Almanya, II. Abdülhamid’in modernleşme taleplerini karşılayacak uzmanlık alt yapısı ve sermayeye sahipti. Bu durum iki imparatorluk arasında iş birliklerini çoğalttı. İş birlikleri, Almanya’nın özellikle İngiltere ve Fransa gibi dönemin emperyalist devletlerinin karşısına rakip olarak çıkmasına neden oldu.

Osmanlı Devleti’nin son dönemi dış politikası ile alakalı çalışmaların odak noktalarından biri olan Almanya ile ilişkiler daha çok askeri, diplomatik ve iktisadi açılardan incelenmiştir. Oysaki Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya ile kurulan ittifak kültür, eğitim gibi alanlarda da önemli gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. Almanya kültür faaliyetlerini Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin uzun süreli ve kalıcı olmasına yarayacak bir araç gibi gördü ve Osmanlı’da eğitimin modernleşmesi için faaliyetler yürüttü. Osmanlı kadın hareketinin en talepkâr olduğu bu alanda Alman ve Osmanlı kadın hareketi kesişmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Balkan Savaşları sonrası iktidarı tam anlamıyla ele aldığından kadın hareketi cemiyetin sosyal politik görüşlerine göre şekillendi. Osmanlı Devleti’nin son döneminde kadınlar toplumsal hayatta, meslek ve eğitim alanlarında daha görünür hale geldi.

Avrupa’da kadınların hak mücadelesi çok daha eskiye dayanmaktadır. Almanya’da kadın hareketi 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanmaktadır. Eğitim hakkını elde etme mücadelesi bu alanların başında gelir. Dolayısıyla Almanya’da öğretmenlik kadın hareketinde öne çıkan meslek koludur. Almanya Osmanlı kültür politikaları konusunda Türk kadınının geleceği ile yakından ilgilenmiştir. Savaşın son yılında İstanbul’a gelerek Dârülfünun’da Türk Kadın Hareketi (Türkische Frauenbewegung) başlıklı bir konuşma yapan Alman kadın hareketinin öncülerinden Dr. Gertrud Bäumer’in konuşması Alman kültür politikası için bir örnektir. Bäumer’in Almanya’da Ernst Jäckh, Friedrich Naumann gibi Alman emperyalist politikasını destekleyen liberallerle kurduğu ilişki onun İstanbul seyahatinin politik bir yönünü de göstermektedir. Nitekim Kadın hareketi zamanla siyasi hayatı da etkiledi. Özellikle Ernst Jäckh, Osmanlı Devleti ve Almanya kültür iş birliklerinin yürütülmesinde ilk sırada gelen isimdir. Savaş zamanı çok defa İstanbul’a geldi, Osmanlı Devleti’nin geleceği ile alakalı çeşitli kitaplar kaleme aldı. Onun desteği ile gerçekleşen bu seyahat Alman emperyalizmin ideolojik boyutuna da ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Hareketi, Birinci Dünya Savaşı, Almanya, Eğitim-Kültür, Sosyal Tarih.

* Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, E-Posta: kARBIBILGE@hotmail.com.
ORCID ID: 0000-0003-3348-3902

GERTRUD BÄUMER’S TRAVEL TO ISTANBUL (1918) AND THE OTTOMAN WOMEN’S MOVEMENT

ABSTRACT

The demands for freedom and reform that marked the last period of the Ottoman Empire, which started with the Second Constitutional Monarchy in 1908, also contributed positively to the Ottoman women's movement and accelerated the developments in this field. Another prominent development of this period is the 1912-1913 Balkan Wars, First World War of 1914-1918 and War of Independence (1919-1922) that followed. As women's role in social life increased under war conditions, the women's movement gained strength.

Germany, especially since the last quarter of the 19th century, made the Ottoman Empire's policies of influence more systematic. Initiatives, that initiated towards the end of Chancellor Otto von Bismarck's term began in 1888. It became state policy with Wilhelm's ascension to the German throne. Germany, had the expertise and capital to meet the modernization demands of Abdulhamid the Second. This situation increased the cooperation between the two empires. Cooperation caused Germany to appear as a rival to the imperialist states of the period, especially England and France.

Relations with Germany, which is one of the focal points of studies related to the last period of the Ottoman Empire, have been studied mostly from military and economic perspectives. However, the alliance established with Germany during the First World War has led to important developments in areas such as culture and education. Germany used cultural activities as a tool that would help its relations with the Ottoman Empire to be long-term and permanent. Germany carried out some activities for the modernization of education in the Ottoman Empire as an extension of its cultural policy. Therefore, in the field of education, where the women's movement was strongest, Germany and the Ottoman women's movement had a common ground. The Committee of Union and Progress took over the power after the Balkan Wars. In the last period of the Ottoman Empire, women became more visible in social life and education.

The struggle for women's rights in Europe goes back much further. The women's movement in Germany dates back to the first quarter of the 19th century. The struggle for the right to education is one of these areas. Almanya’da öğretmenler kadın hareketinde öne çıkan meslek koludur. Therefore, Germany was closely interested in the future of Turkish women in terms of Ottoman cultural policies.

In the last year of the war, Dr. Gertrud Bäumer's speech (Türkische Frauenbewegung) is an example of German cultural policy. Since Bäumer's relationship with liberals in Germany who support German imperialist policy such as Ernst Jäckh and Friedrich Naumann also shows a political aspect of his Istanbul trip. As a matter of fact, the Women's movement also affected political life over time. Especially, Ernst Jäckh is the first person to carry out cultural cooperation between the Ottoman State and Germany. He came to Istanbul many times during the war and wrote various books about the future of the Ottoman Empire. This trip also sheds light on the ideological dimension of German imperialism.

Keywords: Women Movement, First World War, Germany, Education-Culture, Social History.

GİRİŞ

Batı Avrupa’da, 19. yüzyılda kadınların haklarını elde etme mücadelesi inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. Fransız İhtilali döneminde Paris’te yaşayan kadınların 5-6 Ekim 1789 tarihinde Versay Sarayı’na yürümleri Fransa’yı Yakın Çağ döneminde Avrupa kadın hareketinin merkezi yaptı. Etta Palm d’Aelders (1743–1799), Olympe de Gouges, (Marie Gouze /1748–1793), Mary Wollstonecraft (1759–1797) gibi Fransız kadınlar broşürlerden süreli yayınlara ve halka açık konuşmalara ve gösterilere kadar birçok koldan fikirlerini dile getirdiler.

1789 İhtilali’nden 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar geçen süre zarfında Avrupa’da kadın hareketinin kapsamını genişleten iki büyük dönüm noktasından daha söz etmek gerekir. Bunlardan birincisi 1848 Devrimleri diğeri de Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)’dir. 1848 Devrimleri’nde Avrupa’nın çeşitli kentlerinde kadınlar düzenledikleri yürüyüşlerle sokağa çıktılar. Bu devrim hareketi kadınların hak talebine bir ivme kazandı. Kadınların kurdukları cemiyetlerin ve süreli yayınların sayısı arttı.¹ Devrimlerin etkisi kısa süre sonra kayboldu da 19. yüzyılın son çeyreğinde kadın hareketi tekrar güç kazandı. Nihayetinde Birinci Dünya Savaşı’nın ağır koşulları kadın hareketinin gücünü arttırdı ve savaş sonrası birçok devlet kadınlara seçme-seçilme hakkı tanıdı.

¹ 1848 Devrimleri’nin Almanya’daki kadın hareketine etkileri özellikle 1970’lerden itibaren araştırılmıştır. Sylvia Paletschek, “Frauen im Umbruch: Untersuchungen zu Frauen im Umfeld der deutschen Revolution von 1848/49”, *Frauengeschichte gesucht – gefunden? Auskünfte zum Stand der historischen Frauenforschung*, Edt. Beate Fieseler, Böhlau Verlag, Köln, 1991, s. 47-64, (Sonderdrucke aus der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg).

Birinci Dünya Savaşı farklı devletlerdeki kadınları benzer sorunlar ve talepler karşısında ortak paydada birleştirdi. Savaş zamanı kadınlar sağlık çalışanı olarak cephede görev aldılar, cephe gerisinde üretime katıldılar ve hizmet sektöründe yer aldılar. Savaş boyunca Avrupa'da kadınlar zaman zaman bir araya geldiler. Bu organizasyonlardan en önemlisi 1915 yılında Lahey'de gerçekleşen Uluslararası Kadın Barış Konferansı'dır.² Süreli yayınlar sayesinde kadın hareketi devam ettirildiği gibi müttefik devletlerde kadınlar iletişimlerini sürdürdüler. Konuya Osmanlı Devleti açısından bakıldığında Osmanlı kadınlarının savaş zamanı Avrupa'daki iletişim ağına katıldığını söylemek zordur. Osmanlı kadınlarının Avrupa ile zaten kısıtlı olan teması savaş koşulları altında daha da azalmıştır. Yine de müttefikleri Avusturya³ ve Almanya ile cılız bir bağın kurulduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı Devleti ile müttefik Almanya'daki kadın hareketini birleştiren en önemli husus eğitimin kadınların hak mücadelesinde oynadığı ilerici roldür. Eğitim, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Almanya'da kadınların en çok vurguladıkları hak taleplerinin başında gelmiştir. Nitekim Almanya'da kadın hareketi, kadın öğretmenlerin önderliğinde gelişmiştir. Eğitimin Osmanlı Devleti'ndeki gelişim sürecine bakıldığında ise Tanzimat döneminde (1838-1876) bu konuda gelişmeler olduğunu, II. Abdülhamid'in (1876-1909) saltanatı ve II. Meşrutiyet döneminde bu konudaki atılımların hızlandığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla öğretmenlik hem Osmanlı Devleti'nde hem de Almanya'da kadınların istihdam olanağı bulduğu en eski mesleklerden biridir.

Bu makale, Alman kadın hareketinin öncü isimlerinden öğretmen Gertrud Bäumer'nin, Alman-Türk Cemiyeti'nin davetiyle savaşın son yılında İstanbul'a seyahatinin nedenleri ve seyahat sonrası kaleme aldığı Türk kadını izlenimleri hakkındadır. Makalede öncelikle Bäumer'nin hayatı, fikirleri ve eserleri çerçevesinde 19. yüzyılın son çeyreğinden savaşın başlamasına kadar geçen sürede Almanya'daki kadın hareketinin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ivme kazanan Alman kadın hareketi ile Bäumer'nin kariyeri paralel bir seyir izlemektedir. Kendisinin alanın önde gelen süreli yayınlarındaki makaleleri ve kitapları Almanya'da kadın haklarıyla alakalı tartışmaların içeriğini de ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada üzerinde durulması gereken önemli bir husus, Bäumer'nin kadın hareketi konusunda düşüncelerinin dönemin hâkim ideolojik görüşleri çerçevesinde ne şekilde geliştiğidir. 19. yüzyılın son çeyreğinden Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, II. Wilhelm (1888-1918) dönemi Almanya'sında, iç ve dış siyasette hâkim görüş emperyalizm ve milliyetçilik taleplerini yerine getirmek için siyasi destek Alman kadın hareketini de etkilemiştir. Bäumer'nin görüşleri, ünlü liberal düşünür Friedrich Naumann (1860-1919) ile tanışmasından sonra dönemin ruhuna uygun olarak milliyetçi-liberal bir boyut kazandığından bu konuya değinmek gerekli görülmüştür.

Bir sonraki başlık, Bäumer'nin İstanbul'a gelişine vesile olan Alman-Türk Cemiyeti'nin kurucularından Ernst Jäckh (1875-1959) üzerinedir. Jäckh de tıpkı Bäumer gibi Naumann ile yakın temas halindedir. Dolayısıyla bu bölümde Bäumer, Jäckh ve Naumann üçlüsü arasındaki ilişkiye dikkat çekilerek Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne nüfuzunun ideolojik boyutu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Nitekim Almanya'nın Osmanlı'ya nüfuz politikasını anlamak için Naumann'ın siyasi fikirleri ve Jäckh'in kültürel faaliyetleri ipucu verir. Almanya'nın II. Wilhelm dönemi (1888-1918) nüfuz politikası *barışçıl emperyalizm* (Peaceful Imperialists- Friedliche Imperialism) olarak adlandırıldı. Enstitüler, cemiyetler ve yayınlar Osmanlı Devleti, Çin ve Latin Amerika gibi henüz kullanıma açılmayan ancak ileride Almanya'nın menfaatine uygun olacak bölgelerde kurulmuştu. Jäckh'in Osmanlı Devleti'ndeki kültür alanındaki faaliyetleri bu dış politika anlayışının bir tezahürü olabileceği görüşü mevcuttur.⁴ Bu kültür faaliyetlerinin başında eğitim gelmektedir. Kendisinin liberal bir devrim olarak tanımladığı ve etkilendiği II. Meşrutiyet Dönemi'nin gözde reform alanlarından biri eğitimdi. Savaş zamanı kadının toplumsal hayata katılımıyla kadınların eğitimle ilişkisi Jäckh'in ilgisini daha da çekmiştir. Nitekim savaştan önce kaleme aldığı İkinci Meşrutiyet sonrası Osmanlı Devleti gözlemlerini anlattığı kitabında Türk Kadını için ayrı bir başlık açmıştır. Dolayısıyla öğretmen Bäumer'nin İstanbul seyahati Jäckh'in Osmanlı Devleti ile alakalı üzerinde uzun zamandır düşündüğü konuların başında gelmektedir. Son başlık ise çalışmanın ana konusu, Alman kadın hareketi öncülerinden Dr. Gertrud Bäumer'nin İstanbul'a ziyareti sonrasında kaleme aldığı Türk kadını hakkındaki makalesinin analizidir. Makale, beklenenden uzun süren savaşın sonlarında, 1918 yılında kaleme alınmıştır. Dolayısıyla, makale Alman çevrelerde liberal bir gelişme olarak kabul edilen II. Meşrutiyet'in Türk kadınının modernleşme sürecine olan katkılarının ve savaş koşullarının kadın hareketine ne şekilde yön verdiğini de ortaya çıkarmaktadır.

² 28 Nisan-1 Mayıs tarihleri arasında Avusturya, Belçika, Britanya, Kanada, Danimarka, Almanya, Macaristan, İtalya, Hollanda, Norveç, İsveç ve ABD gibi tarafsız ve savaştan uzak olan ülkelerden temsilcilerin katılımıyla gerçekleşmiştir. Adviye Damla Ünlü, "Uluslararası İlişkilerde Kadınların Barış Hareketi: Barış ve Özgürlük için Uluslararası Kadın Birliği", *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, S. 20, 2020, s. 120.

³ Avusturya ve Osmanlı Devleti için bkz. Bilge Karbi, "İmparatorlukların Dağılıma Sürecinde Osmanlı Devleti ve Avusturya'da Kadın Hareketi", *Belgi Dergisi*, S. 21, 2021, s. 397-417.

⁴ Sevil Özçalık, *Promoting an Alliance, Furthering Nationalism*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 2018, s. 62.

GERTRUD BÄUMER’NİN İSTANBUL SEYAHATI VE OSMANLI KADIN HAREKETİ (1918)

Bu çalışmanın amacı Türk-Alman ilişkilerine yeni bir perspektiften yaklaşmaktır. Nitekim, Osmanlı kadın hareketi Türk-Alman ilişkileri bağlamında ele alınmamıştır. Alman-Türk Cemiyeti’nin davetlisi olarak İstanbul’a gelen Gertrud Bäumer’nin izlenimleri ve onun Naumann ve Jäckh ile olan ilişkisi Alman nüfuz politikasının entelektüel ve siyasi boyutunu ortaya çıkarmak için de bir örnek sunmaktadır. Çalışmanın bir diğer amacı Osmanlı kadın hareketinin Avrupalı devletler ile bir karşılaştırmasını yapmaktır. Nitekim Osmanlı Devleti askeri, iktisadi açılardan dönemin güçlü Avrupalı devletleri ile karşılaştırılırken kadın hareketi gibi toplumsal bir konu hakkında karşılaştırma yapan çalışma sayısı son derece kısıtlıdır

1. Alman Kadınlarının Eğitim Hareketinin Öncülerinden Gertrud Bäumer: Hayatı, Fikirleri ve Eserleri

19. yüzyılda Alman kadın cemiyetlerinin temel talepleri eğitim imkanının genişletilmesi ve kadınların iş yaşamına katılmalarının önünün açılmasıydı. 1865 yılında Leipzig’de Louise Otto Peters önderliğinde kurulan *Allgemeine Deutsche Frauenverein (ADF)* isimli cemiyet kadın hareketinin merkezi haline gelmişti. 1894 yılında burjuva kadın dernekleri *Bund deutscher Frauenvereine (BDF)* (1894-1933) çatısı altında toplanmışlardı. Savaş arifesinde burası iki bin dernek ve elli bin üyeye sahipti.⁵ Bu dönem Alman kadın hareketinin farklı görüş ayrılıkları nedeniyle bölünmeye gittiği dönemdir aynı zamanda. Burjuva kadın hareketi ve Clara Zetkin’in başını çektiği sosyalist kadınlar iki büyük grubu oluşturmuştur. BDF çatısı altında toplanan burjuva kadınlara göre kadının özgürleşmesi (emanzipation) yavaş yavaş ilerleyen bir süreçken emekçi kadınlara göre özgürleşme sosyalist bir zaferle mümkündür.⁶

Almanya’da kadınlar, yüksek öğrenim imkânını 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yavaş yavaş elde etmeye başladılar. Geç 18. yüzyıldan itibaren kadınlar öğretmenlik mesleğine girmeye çalışmaktaydılar; fakat sadece ilkokul öğretmeni olmalarına izin verilmişti; bunun şartı da bekar olmaları ve evlenmeyi düşünmemeleriydi.⁷ 1860’ların sonlarında ve 1870’lerin başlarında az sayıda kadın bazı dersleri dinleme hakkını elde etti. 1890’dan sonra bu imkân genişletildi. 1900 ve 1909 arasında, kadınların üniversitelere resmî olarak kayıt yaptırılmaları kabul edildi: 1900’de Baden’de, 1903’te Bavyera’da, 1904’te Württemberg’de, 1906’da Saksonya’da; Prusya, Hesse ve Alsace-Lorraine’de 1908’de ve Mecklenburg’da 1909’da kadınlara bu haklar tanındı.⁸

Burjuva kadın hareketinin önde gelen temsilcilerinden Gertrud Bäumer, kadın hak mücadelesinin hızlandığı bu dönemde, 12 Eylül 1873 tarihinde Hohenlimburg (günümüzde Kuzey Ren-Vestfalya eyaletindeki Hagen kenti içerisinde) kentinde doğdu. 1894 yılında, öğretmenlik okulunu bitirip Helene Lange tarafından kurulan ve yüzyılın bitiminde 15.000 kadar üyeye sahip *Allgemeine Deutschen Lehrerinnenverein* Cemiyeti’ne katıldı. Nitekim bundan çok kısa bir süre sonra 1900 yılında Magdeburg’dan Berlin’e taşınarak Germanistik, Teoloji, Felsefe ve Milli İktisat eğitimi olarak ve Johann Wolfgang von Goethe’nin gençlik dönemine ait *Satyros oder vergötterte Waldteufel* isimli eseri üzerine yazdığı tezi tamamlayarak 1905 yılında felsefe alanında doktorasını tamamladı.⁹

Bäumer’nin başkent Berlin’e taşınması onu kadın hareketinin öncülerinden öğretmenlerle bir araya getirdi. Bunlardan biri de Helene Lange (1848-1930)’dır. Lange, Alman (Burjuva) kadın hareketi tarihinde çok önemli bir yerdedir. Kız çocuklarının eğitimi için mücadele etmiş ve *Die Frau* başta olmak üzere teorik tartışmaların önünü açan burjuva kadın hareketi hakkında çok sayıda makale kaleme almıştır. 1848 yılında Oldenburg’da doğan Lange, 1872 yılında Schöneberg’de öğretmenlik sınavlarını başarıyla tamamlamıştı. Berlin’de öğretmen olarak çalışan Lange, arkadaşlarıyla beraber kadın öğretmenlerin imkanlarının iyileştirilmesi için kampanyalar düzenlemişti.¹⁰ Bäumer’nin örnek aldığı Lange ile çalışmaya başlaması onun kariyerinin gelişimine büyük katkı sundu. Bu birliktelik çok sayıda yayının üretilmesini beraberinde getirmiştir. Bunlar içerisinde en önemlisi *Handbuch der Frauenbewegung* isimli dört ciltlik eser ve 1916 yılında Bäumer’nin editörlüğünü üstleneceği *Die Frau* isimli dergidir. Bäumer’nin, 1893-1944 yılları arasında yayın hayatını sürdüren dergide kaleme aldığı çok sayıda makale kendisinin görüşleri hakkında bilgi verir. Bäumer’nin savaşa kadar olan dönemde dergideki makaleleri iki başlık altında toplanabilir. Bunlardan birincisi Alman kadınların eğitimi ve öğretmenlik mesleği hakkındadır. İkincisi ise kadın hareketi ideolojisi üzerinedir. Örneğin 1913 yılında yazdığı makalenin başlığı *Kadın Hareketi ve Milli Şuur*’dur. Bu makalede ünlü besteci Richard Wagner’den alıntı yaparak halkın ortak

⁵ Volker Ulrich, *Die nervöse Grossmacht: 1871-1918*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 2010, s. 335- 336.

⁶ Kerstin Wolff, “Die Frauenbewegung organisiert sich”, 2008, <https://www.bpb.de/gesellschaft/gender/frauenbewegung/35256/aufbauphase-im-kaiserreich?p=all>, 17.06.2022, sa. 12:00.

⁷ Marie-Claire Hooek-Demarle, “Almanya’da Okuma ve Yazma” *Kadınların Tarihi: Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı*, Edt. Georges Duby, Michelle Perrot, çev. Ahmet Fethi, C. IV, İş Bankası Kültür Yay. İstanbul 1993, s.143.

⁸ Patricia Mazón, “Das akademische Bürgerrecht und die Zulassung von Frauen zu den deutschen Universitäten 1865-1914”, *Bulletin Texte*, S. 23, 2001, s.1.

⁹ Tez 1905 yılında basılmıştır. Gertrud Bäumer, *Goethes Satyros: Eine Studie zur Entstehungsgeschichte*, B. G. Teubner Verlag, Leipzig, 1905.

¹⁰ Kerstin Wolff, “Eine Lehrerin in der bürgerlichen Frauenbewegung”, 2009, S. 3-4. <https://www.bpb.de/gesellschaft/bildung/zukunft-bildung/194933/helene-lange>, 17.06.2022, sa. 12:00.

acılar çeken kişilerden meydana geldiğini ve kadınların da bu bütünün bir parçası olduğunu; Milli şuurun yaratılması için zaferlerin ve kederlerin birlikte taşınması gerektiğini belirtmiştir.¹¹ Savaş zamanı her iki konuda yazmaya devam ederken aynı zamanda savaş koşullarına da değinmiştir. Örneğin gıda temini meselesi en çok yazdığı konulardan biridir.

Bäumer, 1910-1919 yılları arasında *Bund deutscher Frauenvereine* (BDF) derneğinin başkanlığını üstlendi. Alman burjuva kadın hareketinin ideolojisini anlamak adına BDF'nin faaliyetleri önemli bir katkı sunar. BDF'nin ideolojik öğretisi hakkında bir çalışması olan Angelika Schaser'e göre BDF kadınların özgürlük amacını gerçekleştirmesi için stratejisini millî söylem üzerine kurmuştu. Cemiyet, milliyetçi-liberal bir eğilime sahipti. Üyeler, askeri ve ekonomik gücün barışın sürdürülmesi ve Alman nüfuzunun yayılması için gerekli olduğu düşüncesindeydiler. İstedikleri, ekonomik ve kültürel biçimlerde Alman idealinin yayılmasıydı. Kadın hareketini temelde, kadınların eğitimi hareketi olarak tanımlayan BDF, dolaylı veya dolaysız şekilde *kültürel emperyalizm* kurumlarına katkıda bulundu. Almanya dışında birçok eğitim kurumunun kurulmasında BDF'nin etkisi vardır.¹²

BDF'nin bu ideolojik görüşlerinin şekillenmesinde Friedrich Naumann (1860-1919) büyük katkı sağlamıştır. 19. yüzyıl Almanya'sının önemli ideologlarından Naumann, 1860 yılında dünyaya gelmiş, Papaz olan babasının etkisiyle teoloji eğitimi almış ve bir papaz olarak yetiştirilse de kısa süre sonra Almanya'daki toplumsal gelişmelere dikkatini vermiştir. 1890 yılına geldiğinde sosyalizm, liberalizm ve milliyetçilik arasındaki sosyal dengeyi kurmanın yollarını aramıştır.¹³ 1894 yılından itibaren siyasi düşünceleri *Die Hilfe* dergisinde ses bulmuştur. 1896 yılında *Nationalsozialen Vereins (NSV) Cemiyeti*'ni kurmuştur. 1900'lerin başından itibaren aktif siyasete katılan Naumann 1910 yılında *Fortschrittlichen Volkspartei* isimli siyasi partinin yönetim kurulu üyesi olmuştur. Bu dönem Naumann'ın kadın hakları ile daha yakından ilgilenmeye başladığı dönemdir. Meclise (Reichstag) girdikten sonra 1908 yılında yürürlüğe giren ve kadınların politik faaliyetlere katılmalarının önünü açan yasanın onaylanmasına büyük destek vermiştir.¹⁴

Naumann'ın kadın hareketine ilgisi Bäumer gibi isimleri onun çevresiyle yakınlaştırmıştır. Bäumer kısa süre sonra *Fortschrittliche Volkspartei Partisi*'nin üyeleri arasına girmiştir. Dolayısıyla denilebilir ki Birinci Dünya Savaşı öncesinde Bäumer, Naumann ve onun liberal çevresinin bir üyesi haline gelmişti. Nitekim, yukarıda belirtildiği gibi onun kadın hareketi ve ideoloji üzerine yazdığı yazılar Naumann ile tanışmasından sonra artmıştır.

Gertrud Bäumer ve arkadaşlarının savaşın ayak seslerinin yükseldiği 1914 yazında kurdukları *Nationaler Frauedienst* isimli teşkilat savaş nedeniyle milliyetçi duyguların yükseldiği bir dönemde faaliyete başlamıştır. BDF'nin resmi süreli yayını *Die Frauenfrage* dergisinde bu teşkilatın kurulma nedenlerinden bahseder. Savaştan değil barıştan yana olduklarını, erkeklerin cepheye gittiği zor zamanlarda halkın bir bütün olması gerektiğinin altı çizilerek Kızıl Haç ve İç İşleri Bakanlığı ile ortak hareket edeceği belirtilmiştir.¹⁵ *Die Frau* dergisinde de bu teşkilatın görevleri hakkında bilgi verilir. İş bulma, istihdam yaratma, çocuk bakımı, gıda temini, barınma, gıda fiyatlarının kontrolünü sağlayacak aynı zamanda Kızıl Haç ile gönüllü hastabakıcılık hizmeti verilecekti.¹⁶ Teşkilatın savaş arifesinde kurulması, savaşın topyekün seferberlik özelliğine bir örnektir. Cephe gerisinde kadınlar bu ve benzeri yapılarla savaşa dahil olmuşlardır. Aynı zamanda BDF, bu teşkilat sayesinde kadın hareketinin devlet nezdinde daha büyük destek görmesini de amaçlamış olabilir.

3. Osmanlı Devleti-Almanya Kültür İlişkilerine Bir Katkı: Ernst Jäckh

Gertrud Bäumer'nin İstanbul seyahatini organize eden kişi Naumann'a yakın bir başka isim olan Ernst Jäckh'tir. Jäckh, II. Meşrutiyet Dönemi Türk-Alman kültür ilişkilerini yöneten isimdir. Nitekim Bäumer, Jäckh'in kurucularından olduğu Alman-Türk Cemiyeti (Deutsch- Türkische Vereinigung- DTV)'nin aracılığıyla İstanbul'a gelmiştir. Dolayısıyla Jäckh ve DTV hakkında kısaca bilgi verilmesiyle Bäumer'nin İstanbul'a geliş sebepleri ortaya çıkarılabilir.

Jäckh'in Osmanlı'daki faaliyetlerinin en somut örneği 1914 baharında savaştan önce kurulan bu cemiyettir. Mustafa Gencer'in cemiyet tüzüğünden aktardığına göre cemiyetin kuruluş amacı Alman ve Türk eğitim hayatlarını birbirine yakınlaştırmak, özellikle Türk halkını Alman biliminin faziletleri hakkında güçlendirmektir.

¹¹ Gertrud Bäumer, "Frauenbewegung und Nationalbewusstsein", *Die Frau*, S. 20, 1913, s. 393.

¹² Angelika Schaser, "Women in a Nation of Men. The Politics of the League of German Women's Associations (BDF) in Imperial Germany, 1894-1914", *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, Edt. Ida Blom, Karen Hagemann, Catherine Hall, Oxford, New York 2000, s. 249-268.

¹³ Fazıl Baş, "Sosyal Liberal Bir Alman Milliyetçisi: Friedrich Naumann", <http://www.cihanharbi.com/sosyal-liberal-bir-alman-milliyetçisi-friedrich-naumann/>, 17.06.2022, sa. 12:00.

¹⁴ Friedrich Naumann: ein Leben für die Freiheit, Edt. Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit, Ağustos, 2019. <https://www.freiheit.org/de/deutschland/friedrich-naumann-ein-leben-fuer-die-freiheit-0>, 17.06.2022, sa. 12:00.

¹⁵ Gertrud Bäumer, "Wir Frauen", *Die Frauenfrage*, C. 16, S. 9-10, 16 Ağustos 1914, s. 65.

¹⁶ Gertrud Bäumer, "Nationaler Frauedienst", *Die Frau*, 1914, s. 715.

Cemiyetin kuruluş sermayesi Alman sanayiciler tarafından karşılanmıştı. Cemiyetin yönetim kurulu Osmanlı Devleti ile iş yapan politika ve iktisat çevrelerinden oluşmuştu. Deutsche Bank Müdürü iktisatçı Arthur von Gwinner, Anadolu Demiryolu Şirketi’nin Genel Müdürü Franz Johannes Günther, Deutsche Bank Müdürü Hjalmar Schacht ve Deutsche Orient Bank Müdürü Dr. Alexander yer alıyordu. Ayrıca Türk Onur Üyeleri arasında Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Sadrazam Hakkı Paşa da vardı. Alman kültür ve dilini Türkiye’de yaygınlaştırmak ve Alman yatırımları için halkın sempatisini kazanmak amacıyla dernek bünyesinde Alman Dışişleri ve Eğitim Bakanlıklarının memurları, değişik branşlardan bilim insanları, siyasetçiler ve Alman ekonomisinin temsilcileri bir araya gelmişti.¹⁷ Farklı çevrelerden yüksek düzeyde bu kadar üyenin bir arada olduğu cemiyetin genel sekreterliği görevini Jäckh’in üstlenmesinin nedeni onun Osmanlı Devleti’ne ilgisinin savaş öncesine dayanması ve bu sayede Osmanlı diplomatik çevrelerde tanınan bir sima olması ve Osmanlı toplum yapısı konusunda deneyim sahibi olmasıydı.¹⁸

Jäckh’in Osmanlı Devleti’nde ne gibi faaliyetlerde bulunduğundan ziyade onun Osmanlı Devleti’ne ilgisinin temellerinin Almanya’da ne şekilde atıldığına odaklanmak makalenin konusu açısından daha önemlidir. Böylece Bäumer ile yollarının nasıl kesiştiği sorusu açıklığa kavuşabilir. Nitekim her ikisinin ortak tanıdıkları isim Friedrich Naumann’dır. 1899 yılında doktorasını tamamlayan Jäckh, *Heilbronner-Neckar Zeitung*¹⁹ gazetesinde baş editör olarak çalışmaya başlamıştır. Bu kariyer onun kısa sürede Naumann, Theodor Heuss, Paul Rohrbach gibi Alman milliyetçiliğinin önemli temsilcileri liberal- emperyalist isimlerle yakınlaşmasını sağladı. Jäckh, Naumann’ın 1907 yılında kurduğu *Nationalvereins für das liberale Deutschland Cemiyeti*’ne üye oldu. II. Meşrutiyet Dönemi boyunca Osmanlı Devleti’ne üç seyahat düzenledi.²⁰ İlk seyahatini 1908 yılında gerçekleştirdi. Jäckh’in, Osmanlı Devleti’nde bağlantı kurmasına Naumann’ın çevresi yardımcı oldu.²¹ Nitekim Jäckh’ten önce Naumann da Osmanlı Devleti dahil Yakın Doğu’da birçok kere bulunmuştu.²²

Birinci Dünya Savaşı başladığında Jäckh, İttihatçıları yakından tanımış ve cemiyet vasıtasıyla iş birlikleri kurmuştu. Bäumer’nin İstanbul seyahatini organize eden onun bu deneyimi ve bağlantıları olmuştur. Jäckh’in düşüncelerine göre Alman nüfuzunun itici gücü Alman eğitim kurumlarının yaygınlaştırılmasıydı. Kadınların eğitim haklarının iyileştirilmesini temel amaç edinen BDF’nin başkanlığını üstlenen ve bir öğretmen olan Bäumer ile yollarının kesişme nedenlerinden biri her ikisinin de eğitimin gerekliliğine duydukları inançtı.

4. Gertrud Bäumer’nin Türk Kadını İzlenimleri: 1918 İstanbul Seyahati

Jäckh’in seyahatinden sonra 1911 yılında kaleme aldığı eseri, *der Aufsteigende Halbmond* Türkçe’ye *Yükselen Hilal* başlığıyla çevrilir.²³ Jäckh, kitabında II. Meşrutiyet’i liberalizmi Osmanlı Devleti’ne kazandıran büyük bir devrim şeklinde niteler. Kitabın ikinci bölümünün başlığı ise Türk Kadını’dır. Jäckh’e göre kadın hareketinin temel amacı özgürlüktür: kadınlar bedensel olarak ve fiziksel ortamlarda özgürlüğe kavuşmak; peçelerini kaldırmak ve harem kapalı ortamından yavaş yavaş sıyrılmak istiyorlardı. Kadınların işçi veya kamu çalışanı olarak koşullarının iyileştirilmesi taleplerine ihtiyaçları bulunmuyordu çünkü Türkiye’de henüz sanayi yoktu.²⁴ Savaşın ilerleyen yıllarında, 1916 yılında kitabın ikinci bir baskısı daha yapılmıştır. Bu baskıda Türk Kadını bölümüne herhangi bir ekleme yapılmamıştır.²⁵ 1954 yılında yazdığı otobiyografisinde Jäckh, savaş zamanı Türk kadınına iş yaşamına dahil edildiğinden bununla beraber birtakım organizasyonlar da hayata geçirildiğinden; kadın işçi taburu kurulması gibi gelişmelerden bahseder. Ayrıca kadınların üniversiteye gitmelerine de hak tanınmıştı. Ancak bunlar kadınların haklarına erişmesine çok da gerçekçi katkılar yapmamıştı.²⁶

¹⁷ Mustafa Gencer, *Jön Türk Modernizmi ve Alman Ruhü: 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 225-226.

¹⁸ Jäckh, 1911 yılında Osmanlı Devleti’nden farklı iş kollarından (parlamentar, nazırlık temsilcileri, subaylar ve gazeteciler) birçok ismin Almanya gezisini düzenlemişti. Jäckh’in Osmanlı Devleti ve Almanya arasındaki eğitim ve kültür ilişkileri konusunda diğer katkıları için bkz. Gencer, *age*, s. 155.

¹⁹ Yayın hayatına 1744 yılında Baden-Württemberg eyaletinde başlayan yerel gazetedir.

²⁰ Jäckh’in 1909 yılındaki ikinci seyahatinde ona eşlik eden kişiler Alman kültür politikacılarından Paul Rohrbach (1869-1956) ve iktisatçı Hjalmar Schacht (1877-1970) vardı. Üçüncü seyahati 1911 yılındadır. Jäckh’in Osmanlı Devleti’ndeki faaliyetleri hakkında detaylı bir çalışma için bkz. Özçalık, *age*, s. 61-74.

²¹ George Griffin, *Ernst Jäckh and the Search for German Cultural Hegemony in the Ottoman Empire*, Master of Arts (MA), Bowling Green State University, 2009.

²² Naumann, 1901 yılında yayınlanan “Asia” kitabında Atina, İstanbul, Şam, Nasıra, Kudüs, Kahire ve Nepal izlenimlerini aktarır. Friedrich Naumann, *Asia*, Verlag der “Hilfe” Berlin-Schöneberg, 1901. Naumann’ın Osmanlı Devleti’nin geleceğini ilgilendiren en önemli eseri 1915 yılında yayınlanan eseri “Mitteleuropa”dır.

²³ Eser, farklı yayınevleri tarafından basılmıştır. Kitabın 1911 ve 1916 yılındaki Almanca baskısından farklı olarak Cumhuriyet döneminde Jäckh tarafından yazılan yazılar da Türkçe baskılara eklenmiştir. Türkçe baskılarda ayrıca yazarın adı ve soyadı hatalı yazılmıştır. Örnek için bkz. Ernest Jackh, *Yükselen Hilal*, çev. Perihan Kuturman, Temel Yay. İstanbul 1999.

²⁴ Ernst Jäckh, *Der aufsteigende Halbmond: Beiträge zur türkischen Renaissance*, Buchverlag, Berlin 1911. s. 82.

²⁵ 6. Baskı olan 1916 yılı baskısında kitabın alt başlığı savaşın ruhuna uygun olarak değiştirmiştir. Ernst Jäckh, *Der aufsteigende Halbmond: auf dem Weg zum Deutsch-türkischen Bündnis*, Stuttgart 1916, s. 91-102.

²⁶ Sadece kâğıt üstünde olan bu haklar ardından gelen Millî Mücadele ve yeni bir devrimle (1923) gerçek olmuştu. Ernst Jäckh, *Der Goldene Pflug: Lebensernte eines Weltbürgers*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1954, s. 145.

1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet ile başlayan Osmanlı Devleti'nin savaşlarla geçen son döneminde kadınların eğitim hakları için ciddi adımlar atıldı. II. Meşrutiyet'e değin kızların eğitimi kız rüşdiyeleri ve kız sanat okulları düzeyinde tutulmuştu. 1911'e gelindiğinde ise kızlar için ilk idadiler, ardından da kız sultanileri açıldı. Diğer taraftan Darülmuallimat'ın eğitim kalitesi de yükseltilmeye çalışıldı, kadınlar için İnas Darülfünunu adıyla bir üniversite açılmasının yanı sıra, aynı dönemde İnas Sanayi Nefise Mektebi de öğretime başladı.²⁷ II. Meşrutiyet ile kızlar için daha üst kademe eğitim kurumları örgütlenmeye başlanmıştır. Balkan Savaşları'nın bitiminden Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar geçen kısa süre içinde eğitim konusunda reformlara devam edildi. 7 Şubat 1914'te Darülfünun konferans salonunda, herkese açık dersler verilmeye başlanmıştı, bu dersler 600-700 sayıdaki kadınlar tarafından yakından takip edildi.²⁸ Dönemin güçlü kadın dergisi *Kadınlar Dünyası* bu konuda kamuoyunu etkileyecek çalışmalar yürüttü. 12 Eylül 1914'te Zeynep Hanım Konağı'nda, edebiyat ve fen bölümlerinden oluşan İnas Darülfünunu, yani kadın üniversitesi açıldı. Savaş arifesinde kadın öğretmen yetiştiren tek kurum olan Darülmuallimat'ın kontenjanı dokuz tanesi taşraya ait olmak üzere yirmi sekiz kişiydi. Oysa başvuru üç yüzün üzerindedir.²⁹ 1915-1916 ders yılında Darülmuallimat-ı Âliye'de dört yüz doksan dokuz yatılı, iki yüz otuz sekiz gündüzlü olmak üzere yedi yüz yedi öğrenci bulunuyordu.³⁰ Savaş zamanı taşrada açılan Darülmuallimat sayısı arttı. 1915-1916 yıllarında Edirne, Ankara, Konya, Adana, Halep, Aydın, Bursa, Kastamonu kentlerinde yatılı ve/veya gündüzlü eğitim veriliyordu.³¹

Savaş koşulları kadınları toplumsal hayatta görünür kıldıkça bu gelişme müttefik Almanya'nın da dikkatini çekti ve Türk kadını tanıtan makaleler, köşe yazıları, kitaplar yazıldı. Savaş zamanı Türk kadını hakkında yazılan eserler konuyu iki noktadan ele almaktadır. Bunlardan biri Şarkiyatçı bir bakış açısının devam ettiği eserlerdir. Bu eserlerde daha çok kadınlar *harem* başlığı altında tasvir edilir. İkinci nokta ise kadın hareketi üzerine odaklanır. Kadınlar hakkında çıkan haberler ve değerlendirme yazılarının sayısının kadınların savaştaki rolünün artması ile doğru orantılı olduğunu söylemek mümkündür. Kadınların savaşta iş hayatına dahil olmaları en çok işlenen konulardan biridir. Bunlar içerisinde Charlotte Lorenz'in tezi önemlidir. Lorenz'in doktora tezi Osmanlı kadın iş gücü üzerinedir. Tezin son bölümünde Lorenz Türk kadının eğitimi için Almanya'nın sunacağı katkı ile gerçekleştirebileceğini savunur. Franz Carl Endres, 1916 yılında *Türkische Frauen* başlıklı bir kitap yayınlamıştır. Endres eserinde Şarkiyatçı bir bakış açısı kullanmıştır. Kitapta kadınlar kıyafetinden ve takılarından, güzellik ve bakım ritüellerine, evliliklerinden anneliğe gibi başlıklar altında Alman okuyucuya tanıtılmıştır. Kitabın son kısmında Enders kadının savaş sonrası gelecekteki rolüne kısaca değinmiştir. Her iki çalışma da Türk kadınının savaş zamanı toplumsal hayata katılımının kadın hareketi için olumlu bir sonuç olarak kabul etmektedirler. Türk kadını hakkında Türklerin kaleme aldıkları ve Almanya'da basılmış Almanca çalışmalar da olmuştur. Bunların başında Halide Edip Adıvar'ın eseri gelir.³²

Gertrud Bäumer'nin makalesi Alman-Türk Cemiyeti dergisinin Mayıs sayısında yayınlanmıştır. Makalenin girişinde Bäumer, *waffenbrüderlich*³³ kavramına dikkat çekerek sadece *erkeklerin* değil kadınların da bir araya gelmeye ihtiyaç duyduklarını ve şimdiye kadar Alman kadınları ile Avusturyalı ve Macar kadınlar arasında, geçmişten gelen bir bağ olduğu için, birtakım girişimler gerçekleştirilse de Türk kadınının uluslararası kadın cemiyetlerine uzak durdukları için bu girişimlere ortak olamadıklarını belirtir. Dikkat çektiği bir diğer nokta Jön Türk hareketinin sosyal politikasıdır. Kendisinin gözlemlerine göre bu politika milliyetçi (national-türkische) eğilimdedir. Bäumer'nin aslında bir öğretmen olması ve İstanbul'a Türk-Alman eğitim ilişkilerini geliştirmeyi misyon edinen Alman-Türk Cemiyeti'nin davetlisi olarak gelmesi onun eğitim konusu üzerinde özellikle durmasına neden olmuştur. Bäumer'e göre Türk kızlarına Alman pedagojisi, öğretmenleri ve idarecileri tarafından eğitim imkanları sunulması sayesinde Türk kadını kendi ulusunun, kendi varoluşunun, kendi geleneklerinin temsilcisi ve herhangi bir Avrupalının sahip olduğu eğitime sahip olarak kendi milli kültürünün fikri koruyucusu olacaktır. Bäumer'nin konuşmasında aktardığı bir başka izlenim Osmanlı Devleti'nde sırf gösterişten ibaret olan Fransız kültürünün (fassadenkultur) hâkim olmasıydı, ancak gerçek kültür (Bildung) yaratmak isteyenler Alman modelini destekliyordu. Bäumer, makalesini Alman ve Türk kadınlarının *kız kardeşlik* (Schwesterschaft) bağlarının kuvvetlendirilmesi dileğiyle sona erdirir.³⁴

Ernst Jäckh de Bäumer'nin İstanbul'daki konuşmasının etkileri üzerine kısa bir değerlendirme yazısı kaleme almıştır. Jäckh'e göre son on yılda ve özellikle savaş zamanında haremın kafesli pencereleri aralanmış ve

²⁷ Kurnaz, *age*, s. 91.

²⁸ Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yay. İstanbul, 2016, s. 303.

²⁹ Çakır, *age*, s. 329.

³⁰ Cemil Öztürk, "Darülmuallimat", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s. 549-550.

³¹ Sevim Ceylan Dumanoglu, Memet Yetişgin, "Taşrada Darülmuallimatların Açılışı ve Tarihsel Gelişimi", *Turkish History Educational Journal*, C. 8, S. 1, 2019, s. 181.

³² Halide Edip Adıvar, *Das Neue Turan: ein türkisches Frauenschicksal*, çev. Friedrich Schrader, Verlag Gustav Kiepenheuer, Weimar, 1916.

³³ Türkçeye *silah kardeşliği* olarak çevrilse de Almanca aslında *brüder* sözcüğü erkek kardeş demektir.

³⁴ Gertrud Bäumer, "Die türkischen Frauen im Weltkrieg: Eindrücke aus Konstantinopel", *Deutsch-Türkische Vereinigung*, Nr. 3, Mayıs 1918, ss.1-2.

GERTRUD BÄUMER’NİN İSTANBUL SEYAHATI VE OSMANLI KADIN HAREKETİ (1918)

sayıları hiç de az olmayan Müslüman kadının sosyal hayata katılımının önü açılmıştı. Bäumer’nin konuşmasında Alman kadının savaşta fedakarlıklarından bahsetmesi Türk dinleyicilerde büyük bir imrenme yaratmıştı.³⁵

Gertrud Bäumer’nin İstanbul seyahati üzerine Ahmed Emin (Yalman) Bey de Vakıf gazetesindeki köşe yazısında fikirlerini paylaşır. Yalman, Bäumer’nin Alman kadınlarının elli yıllık hak mücadelesi sonrasında Almanya’da gelinen noktaya değindiğinden bahsederek kendisinin dikkatini çeken noktalar üzerinde durur. Bu noktalardan biri kadınların üç esası olduğu üzerinedir; bunlar ev kadını, meslek kadını ve vatandaşlıktır. Alman kadını İngiliz ve Fransız salon kadınlarından ayıran en önemli nokta, Alman kadının ailesinin saadeti için çalışması ve kendi zevklerinden fedakarlıkta bulunarak ekonomik kalkınmaya katkı sağlamak istemesidir. Yalman yazısının devamında Alman kadınlarının vatandaşlık haklarına dair bilinçlerinin ne kadar yüksek olduğundan bahsederek Bäumer’nin konferansını dinleyen hanımlarda özellikle hak elde etme konusunun yeni fikirler uyandırmasını diler.³⁶

Gertrud Bäumer’nin bu seyahatinden kısa bir süre sonra kadınların eğitimi konusunda yayın yapan *Frauenbildung: Zeitschrift für die gesammte Interessen des Weibliche Unterrichtswesen* dergisinde, eğitim bilimleri uzmanı Eberhard tarafından Osmanlı’da kadınların eğitimi konusunda bir makale yayımlanmıştır. Eberhard makalenin girişinde savaş zamanı Osmanlı Devleti’nde kadınların eğitimi konusunda ne gibi yasalar çıkarıldı, hangi vilayette kaç okul açıldığı gibi çeşitli konularda detaylı istatistiklerden bahseder. Bu bilgilerden sonra Eberhard’ın üzerinde durduğu diğer bir konu Almanca ve Alman eğitim bilimlerinin Osmanlı Devleti’nde ne kadar tanındığıydı. Almanca kullanımının yaygınlaştırılmasının temel amacı Eberhard’a göre her noktada Alman kültürünü yerleştirmektir.³⁷

SONUÇ

Bäumer’nin seyahati ve arkasında kaleme alınan makaleler Alman kültür propagandasının bir örneğidir. Almanya Osmanlı kültür hayatına etki ederek nüfuz politikalarına daha sağlam bir zemin hazırlamak istemiştir. Savaş, İttihatçıların modernleşme girişimlerine olanak sağlarken Almanya ittifakı dolayısıyla bu girişimlerin birinci derece destekçisi olmuş, böylece nüfuz politikalarını daha etkin hayata geçirebilecek uygun ortama kavuşmuştur. Savaş zamanı cephelerde askeri yardımlaşmanın ve Alman mali yardımlarının Osmanlı Devleti’ne katkısı devam ederken cephe gerisinde bu kültür faaliyetlerini yürütecek çok sayıda Alman uzman Osmanlı Devleti’ne ziyaretlerde bulunmuştur. Almanya Osmanlı Devleti’ne nüfuzunun bir aracı olarak eğitim gibi bir alanda modernleşme çabalarına dahil olurken İttihatçıların Türk milliyetçiliğini öne çıkaran politikalarına aykırı bir beyanda bulunmaması gerektiğinin farkındaydı. Ernst Jäckh gibi Osmanlı Devleti’ni yakından tanıyan ve bu hassas dengeleri bozmayacak birinin savaş zamanı İstanbul’da bu kadar aktif olmasının nedeni budur.

Gertrud Bäumer’nin İstanbul’daki konuşmasına dair kaleme aldığı makalesinde Türk kadını hakkında paylaştığı gözlemler şaşırtıcı değildir. Dikkat çekici olan onun İstanbul seyahatini finanse eden çevrelerin siyaset ile ilişkisidir. Nitekim Bäumer de bu çevrelerin yabancıları değildi. Bäumer ve Jäckh’in ortaklaşa girişimi Almanya’daki Şark’a yönelik ideolojinin Osmanlı Devleti’ne yansımalarının bir örneğidir. Söz konusu *Friedliche Imperialism* ideolojisinin gelişimine daha yakından bakıldığında bu entelektüel ve siyasi politikanın Osmanlı Devleti ile ilişkileri nasıl etkilediği daha detaylı anlaşılır. Bäumer’nin makalesinde iki başlık ön plana çıkmaktadır. Birincisi Alman eğitiminin propagandası yapılarak Osmanlı Devleti’nde güçlendirmeye çalışmaktır. İngiltere ve Fransa’ya kıyasla Osmanlı Devleti ile daha geç ilişki kuran Almanya savaşı bir fırsat olarak görmüş ve hemen hemen her alanda Alman varlığını güçlendirmek istemiştir. Kadınların nüfusun önemli bir kısmını oluşturmaları ve savaşta daha çok ön planda olmaları kadın hareketi konusunu popüler bir hale getirmiştir. İkincisi Türk kadınının II. Meşrutiyet’ten itibaren kazandığı haklar vurgulanmıştır. Bunun yanında Türk milliyetçiliği vurgusu da dikkat çekmektedir. Almanya bir yandan Fransa ile kurulan kültürel bağları yok ederek Alman nüfuzunu temin etmek istemiş ancak bunu yaparken savaş zamanı yükselen Türk milliyetçiliğini de görmezden gelmemiştir. İttihatçıların Birinci Dünya Savaşı’na Avrupalı devletlerin artan baskısından kurtulmak için girdikleri Almanya tarafından kabul edilmiş, Gertrud Bäumer’nin söylemlerine de yansımıştır. Bäumer, Türk kadınına seslenirken kadın hareketi (*Frauenbewegung*) ifadesini sınırlı bir alanda tutmuştur. Almanya’da savaş zamanı kadınların iş olanaklarının iyileştirilmesi, onların siyasi cemiyetlere katılması gibi talepler gündemden inmezken Bäumer bu taleplerin Osmanlı Devleti’ndeki kadınlar için de geçerli olabileceği yönünde bir beyanda bulunmamıştır. Bäumer, kadın hakları savunucusundan daha çok Alman nüfuz politikasının bir temsilcisi gibidir ve ona göre eğitim Alman nüfuzunun en etkin aracıdır.

³⁵ Ernst Jäckh, “Gertrud Bäumer in Konstantinopel”, *Deutsch-Türkische Vereinigung*, Nr. 3, Mayıs 1918, s. 77-78.

³⁶ Ahmet Emin, “Kadın Vatandaş”, *Vakit*, 30 Mart 1917, s. 1.

³⁷ Otto Eberhard, “Frauenbildung in der Türkei”, *Frauenbildung: Zeitschrift für die Gesamte Interessen des Weiblichen Unterrichtswesens C.* 17, S. 10, 1918, ss. 217-227.

Bäumer'nin Alman kültür propagandası haricinde, Osmanlı Devleti'ndeki kadın hareketi ile alakalı gözlemlerinden en önemlilerinden bir tanesi Osmanlı Devleti'nde kadınların bir araya gelerek bir cemiyet kurmada yetersiz kalmalarıdır. Nitekim Bäumer'nin Lange, Naumann ve Jäckh ile ilişkisine bakıldığında Almanya'da kadın hareketinin organize bir şekilde yürütüldüğü dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

1-Süreli Yayınlar (Gazeteler ve Dergiler)

Ahmet Emin, "Kadın Vatandaş", *Vakit*, 30 Mart 1917, ss. 1.

BÄUMER, Gertrud, "Die türkischen Frauen im Weltkrieg: Eindrücke aus Konstantinopel", *Deutsch-Türkische Vereinigung*, Nr. 3, Mayıs 1918, ss. 1-2.

BÄUMER, Gertrud, "Frauenbewegung und Nationalbewusstsein", *Die Frau*, S. 20, 1913, ss. 387.

BÄUMER, Gertrud, "Wir Frauen", *Die Frauenfrage*, C. 16, S. 9-10, 16 Ağustos 1914, ss. 65-67.

EBERHARD, Otto, "Frauenbildung in der Türkei", *Frauenbildung: Zeitschrift für die Gesamte Interessen des Weiblichen Unterrichtswesens* C. 17, S. 10, 1918, ss. 217-227.

JÄCKH, Ernst, "Gertrud Bäumer in Konstantinopel", *Deutsch-Türkische Vereinigung*, Nr. 3, Mayıs 1918, ss.7-8.

2-Diğer Kaynaklar

ADIVAR, Halide Edip, *Das Neue Turan: ein türkisches Frauenschicksal*, çev. Friedrich Schrader, Verlag Gustav Kiepenheuer, Weimar 1916.

BÄUMER, Gertrud, *Goethes Satyros: Eine Studie zur Entstehungsgeschichte*, B. G. Teubner Verlag, Leipzig 1905.

ÇAKIR, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yay. İstanbul 2016.

DUMANOĞLU, Ceylan, YETİŞGİN Sevim, Memet, "Taşrada Darülmualimatların Açılışı ve Tarihsel Gelişimi", *Turkish History Educational Journal*, C. 8, S. 1, 2019, ss. 174-198.

EBERHARD, Otto, "Frauenbildung in der Türkei", *Frauenbildung: Zeitschrift für die Gesamte Interessen des Weiblichen Unterrichtswesens*. C.17, S. 10, 2018, ss. 217-227.

GENCER, Mustafa, *Jön Türk Modernizmi ve Alman Ruhü: 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim, İletişim Yınları*, İstanbul 2015.

GEORGE Griffin, *Ernst Jäckh and the Search for German Cultural Hegemony in the Ottoman Empire*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bowling Green State University, Master of Arts, 2009.

HOCK-DEMARLE, Marie-Claire, "Almanya'da Okuma ve Yazma" *Kadınların Tarihi, Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı*, haz. Georges Duby, Michelle Perrot, çev. Ahmet Fethi, C. IV, İş Bankası Kültür Yay. İstanbul 1993.

JÄCKH, Ernst, *Der aufsteigende Halbmond: Beiträge zur türkischen Renaissance*, Buchverlag, Berlin 1911.

JÄCKH, Ernst, *Der Goldene Pflug: Lebensernte eines Weltbürgers*, Deutsche Verlags Anstalt, Stuttgart, 1954.

JÄCKH, Ernst, *Yükselen Hilal*, çev. Perihan Kuturman, Temel Yay. İstanbul 1999.

KARBİ Bilge, "İmparatorlukların Dağılma Sürecinde Osmanlı Devleti ve Avusturya'da Kadın Hareketi", *Belgi Dergisi*, S. 1, 2021, ss. 397-417.

KURNAZ, Şefika, *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını: 1839-1923*, Ötüken Yay. İstanbul 2011.

MAZON, Patricia "Das akademische Bürgerrecht und die Zulassung von Frauen zu den deutschen Universitäten 1865-1914", *Bulletin Texte*, S. 23, 2001, ss. 1-10.

NAUMANN Friedrich, *Asia*, Verlag der "Hilfe" Berlin-Schöneberg, 1901.

ÖZÇALIK, Sevil, *Promoting an Alliance, Furthering Nationalism*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 2018.

ÖZTÜRK, Cemil "Darülmualimat", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 549-550

GERTRUD BÄUMER’NİN İSTANBUL SEYAHATI VE OSMANLI KADIN HAREKETİ (1918)

PALETSCHK, Sylvia, “Frauen im Umbruch: Untersuchungen zu Frauen im Umfeld der deutschen Revolution von 1848/49”, *Frauengeschichte gesucht – gefunden? Auskünfte zum Stand der historischen Frauenforschung*, haz. Beate Fieseler, Böhlau Verlag, Köln, 1991, Sonderdrucke aus der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg), ss. 47-64.

SCHASER, Angelika, “Women in a Nation of Men. The Politics of the League of German Women’s Associations (BDF) in Imperial Germany, 1894-1914”, *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*, haz. Ida Blom, Karen Hagemann, Catherine Hall, Oxford, New York 2000, ss. 249-268.

TOPRAK, Zafer, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2014.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, C.1, İletişim Yay. İstanbul, 2015.

ULRICH, Volker, *Die nervöse Grossmacht: 1871-1918*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 2010.

ÜNLÜ, Advıye Damla, “Uluslararası İlişkilerde Kadınların Barış Hareketi: Barış ve Özgürlük için Uluslararası Kadın Birliği”, *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, S. 20, 2020, ss. 107-128.

3-İnternet Kaynakları

BAŞ, Fazıl, “Sosyal Liberal Bir Alman Milliyetçisi: Friedrich Nauman”, <http://www.cihanharbi.com/sosyal-liberal-bir-alman-milliyetçisi-friedrich-naumann/>, 17.06.2022, sa. 12:00.

Friedrich Naumann: ein Leben für die Freiheit, yay. haz. Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit, Ağustos, 2019. <https://www.freiheit.org/de/deutschland/friedrich-naumann-ein-leben-fuer-die-freiheit-0>, 17.06.2022, sa. 12:00.

WOLFF, Kerstin, “Die Frauenbewegung organisiert sich”, 2008, <https://www.bb.de/gesellschaft/gender/frauenbewegung/35256/aufbauphase-im-kaiserreich?p=all> , 17.06.2022, sa. 12:00.

WOLFF, Kerstin, “Eine Lehrerin in der bürgerlichen Frauenbewegung”, 2009, S. 3-4. <https://www.bpb.de/gesellschaft/bildung/zukunft-bildung/194933/helene-lange> , 17.06.2022, sa. 12:00.